

ЩОДО ПОНЯТТЯ Й ОЗНАК МАЙНОВИХ ВІДНОСИН В АКЦІОНЕРНОМУ ТОВАРИСТВІ

Здійснено аналіз наукових праць і законодавства, визначено поняття «майнові відносини в акціонерному товаристві». Виокремлено різні підходи науковців до тлумачення поняття «майнові відносини». Зазважено на історичний розвиток законодавства з регулювання майнових відносин в акціонерному товаристві. Також встановлено ознаки майнових відносин в акціонерному товаристві. Розглянуто нормативно-правові акти, за допомогою яких необхідно регулювати майнові відносини в акціонерному товаристві.

Ключові слова: майнові відносини, ознаки майнових відносин, акціонерне товариство, майнові права, корпоративні права.

Постановка проблеми. Майнові відносини є основою діяльності акціонерного товариства (далі – АТ), ґрунтуючись на яких воно провадить свою господарську діяльність (далі – ГД). «Майнові відносини» – це неоднозначне поняття, адже регулюється декількома галузями права, зокрема господарським і цивільним. Тому варто дослідити поняття «майнові відносини в АТ» та їх ознаки, а також встановити нормативно-правові акти (далі – НПА), за допомогою яких потрібно регулювати майнові відносини в АТ.

Стан дослідження. Розглядаючи загальні характеристики поняття «майнові правовідносини в АТ» та їх ознаки, необхідно виокремити науковців, які досліджували вказане питання, а саме: І. А. Бірюкова, Я. Г. Гриньова, Є. В. Гузь, Р. А. Майданник, Г. В. Смолина, О. А. Туркот, І. В. Яремова, Б. А. Яськів та ін. Незважаючи на те, що це питання досліджували науковці, нині є прогалини у законодавстві та суперечності між думками вчених. Тому сфера регулювання майнових відносин в АТ є актуальним питанням, яке потребує подальшого дослідження.

Метою статті є визначення поняття «майнові відносини в АТ» та їх ознак, виокремлення історичного розвитку законодавства стосовно регулювання майнових відносин в АТ.

Виклад основних положень. АТ провадять діяльність у сфері господарювання, при здійсненні якої виникають господарські відносини. Господарські відносини, зокрема виникають між суб'єктами

господарювання (далі – СГ), органами державної влади, іншими учасниками, перелік яких визначено у ст. 2 Господарського кодексу України (далі – ГК України) [1].

Аналізуючи загальні положення, які стосуються майнових відносин в АТ, вважаємо за необхідне розглянути історичний розвиток законодавства щодо правового регулювання майнових відносин для розуміння проблематики законодавства стосовно цих питань і дослідження сучасного стану майнових відносин в АТ.

Одним із перших законодавчих актів щодо правового регулювання майнових відносин в АТ, який прийнятий Верховною Радою України, став Закон України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 року № 1576-ХІІ (далі – ЗУ «Про ГТ») [2]. У вказаному законі визначено, які види майна можуть, а які не можуть бути внесені як вклади учасників і засновників у статутний капітал господарського товариства, встановлено вимогу створення у товаристві резервного (страхового) капіталу, зазначені джерела утворення прибутку товариства, а також визначено основні положення стосовно АТ. Проте норми цього закону щодо АТ втратили чинність із прийняттям Закону України «Про акціонерні товариства» (далі – ЗУ «Про АТ») від 17 вересня 2008 року № 514-VІ.

Одними із найважливіших кодифікованих актів, прийнятих Верховною Радою України щодо правового регулювання майнових відносин в АТ, є Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) [3] та ГК України. Вони були прийняті 16 січня 2003 року, а набули чинності 1 січня 2004 року. Зокрема у ЦК України встановлено основні засади регулювання майнових відносин в АТ як виду цивільних відносин. Також було встановлено певні умови стосовно майна. У ГК України визначено основи ГД та головні засади господарювання, а також майнову основу СГ і правовий режим СГ. Необхідно зазначити, що у господарських відносинах обов'язково повинен бути СГ. Проте, як зазначає Г. В. Смолин, у господарських відносинах поєднуються майнові й організаційні елементи. Зокрема створення господарської організації вимагає наділення новостворюваної організації необхідною для започаткування та здійснення відповідної ГД майновою базою з визначенням правового титулу майна [4, с. 28]. Отже, виникає питання стосовно визначення НПА, яким необхідно регулювати майнові відносини в АТ.

Необхідно зазначити, що до 2009 року регулювання майнових відносин АТ здійснювали за допомогою вищезазначених НПА. Не було прийнято жодного спеціального НПА, за допомогою якого акціонери змогли б врегулювати майнові відносини в АТ. 29 квітня 2009 року набув чинності ЗУ «Про АТ» від 17 вересня 2008 року

№ 514-VI [5], який урегулював порядок створення, функціонування та припинення АТ. Необхідно зауважити на норми у вказаному законодавчому акті стосовно правового регулювання майнових відносин у АТ. Зокрема у ЗУ «Про АТ» встановлено порядок емісії й обігу цінних паперів. Варто зазначити, що цінні папери є одним із основних елементів майнових відносин в АТ. Закон також регулює майнові відносини щодо акцій, встановлює умови права на відчуження акцій. Також у цьому законі встановлено мінімальний розмір статутного капіталу для АТ, який становить 1250 мінімальних розмірів заробітних плат, таким чином визначено мінімальний розмір майна товариства, який гарантує платоспроможність для кредиторів, визначено, як збільшується статутний капітал АТ. Варто зауважити, що із прийняттям вказаного закону, норми ЗУ «Про ГТ» у частині регулювання відносин в АТ втратили чинність.

Необхідно розглянути ще один НПА, який прийнятий 23 лютого 2006 року, а саме Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 року № 3480-IV [6]. Цей закон регулює майнові відносини в АТ, що виникають під час розміщення, обігу цінних паперів і провадження професійної діяльності на фондовому ринку, з метою забезпечення відкритості й ефективності функціонування фондового ринку.

Незважаючи на те, що наявний спеціальний ЗУ «Про АТ», який регулює діяльність АТ, у вказаному законодавчому акті немає норм, які регулюють майнові відносини в АТ. Тому, на нашу думку, необхідно проаналізувати законодавчі норми, якими потрібно регулювати майнові відносини в АТ.

Г. В. Смолин зазначає, що правовідносини є особливим видом зв'язку, в якому поєднуються правові норми з різними господарськими відносинами у сфері господарювання. Господарсько-правова концепція визначає їх у власному (спеціальному) стосовно економіки розумінні, а саме: господарськими є відносини і між господарюючими суб'єктами, і ними й органами державного регулювання економіки, які утворюються в процесі організації та безпосереднього здійснення ГД. Якщо такі відносини врегульовані НПА, вони стають господарськими правовідносинами [4, с. 27]. Варто погодитись із вказаною думкою, оскільки науковець пояснює умови, за яких відносини стають господарськими. Вважаємо, що розуміти, які відносини є господарськими, необхідно для того, щоб знати, якими нормами законодавства керуватись під час здійснення правового регулювання вказаних відносин.

Варто зауважити, що ГК України регулюються лише господарські відносини. Відповідно до ст. 1 ГК України, господарські

відносини виникають у процесі організації та здійснення ГД між СГ, а також між цими суб'єктами й іншими учасниками відносин у сфері господарювання. Г. В. Смолин зазначає, що змістом господарських відносин є безпосереднє здійснення ГД та/або організація/керівництво такою діяльністю. Обов'язковим учасником цих відносин є СГ – споживачі, органи державної влади й органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які є засновниками СГ чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності (ч. 1 ст. 2 ГК України). У господарських відносинах поєднуються майнові й організаційні елементи. Так, створення господарської організації вимагає: сукупності організаційних дій засновників у формі укладення засновницького договору, скликання та проведення установчих зборів, здійснення державної реєстрації новостворюваної організації, отримання необхідних ліцензій та інших дозволів; наділення новостворюваної організації необхідною для започаткування та здійснення відповідної ГД майновою базою з визначенням правового титулу майна (право власності, право господарського відання чи право оперативного управління) [4, с. 28]. Отже, науковець зазначає, що у господарських відносинах наявні майнові елементи, під якими необхідно розуміти майно, яке закріплене на праві власності та праві господарського відання за СГ.

Г. В. Смолин зазначає, що поділ, який вказано у ч. 4 ст. 3 ГК України, здійснюється за критерієм характеру правовідносин. Зокрема господарсько-виробничі відносини формуються під час здійснення ГД. Відповідно до ст. 175 ГК України, майново-господарські відносини регулюються цивільним законодавством з урахуванням господарського [4, с. 29]. Варто погодитись із указаним науковцем та зазначити, що законодавець виокремлює подвійне регулювання майново-господарських відносин, а саме регулювання здійснюється і ЦК України, і ГК України.

АТ набуває у власність майно різними шляхами, що зумовлює чималу кількість майнових відносин стосовно кожного виду майна, а також майнові відносини виникають між акціонерами й АТ, що ускладнює чітке розуміння поняття «майнові відносини». Зважаючи на те, що АТ є формою об'єднання капіталів, майнові відносини мають домінантне значення, оскільки створюється на основі об'єднання майна учасників і засновників, та провадять діяльність із метою отримання прибутку [7, с. 70]. Необхідно погодитись із цим твердженням, оскільки АТ насамперед слугує об'єднанню майна з метою отримання прибутку і в цьому виражається важливість майнових відносин в АТ.

Аналізуючи наукові джерела, можна зауважити, що конкретного визначення поняття «майнові відносини в АТ» немає. Чимало науковців розрізняють питання майнові права, правовий режим майна чи режим майнових прав в АТ, які є дотичні до майнових відносин і доповнюють один одного. Для глибшого розуміння поняття «майнові відносини у АТ» потрібно виокремити вказане поняття в юридичній науці.

Поняття «майнові відносини» має неабияке теоретичне значення, вчені розрізняють три підходи до його визначення:

1) правовий підхід, у межах якого акцентується на юридично значущих можливостях, що виникають в особи з приводу конкретних матеріальних благ [8, с. 114]. Згідно з цим підходом, Р. А. Майданик визначає, що майнові відносини – це відносини з приводу належності або використання майна – матеріальних і нематеріальних благ (речей тощо), які мають економічну форму товару [9]. Підсумовуючи цей підхід, доцільно зазначити, що в контексті майнових відносин в АТ юридичними можливостями в цьому випадку є належність майна та його використання, що, своєю чергою, є елементами права власності, а саме: володіння, користування і розпорядження майном, яке є у власності акціонерів та АТ;

2) вольовий підхід. Його послідовники називають критерії волі обов'язковими елементами майнових відносин [8, с.114]. Науковці зазначають, що майнові відносини – це конкретні вольові відносини з приводу належності, використання чи переходу нерухомого і рухомого майна й інших матеріальних благ від одного суб'єкта до іншого [10, с. 4];

3) економічний підхід, де майнові відносини як вид економічних відносин виявляються у двох аспектах: з одного боку, як результат людської діяльності (в глобальному історичному масштабі), з іншого – у формі суспільно-виробничої діяльності (стосовно конкретної життєвої ситуації) [8, с. 114].

Підсумовуючи вказані підходи, необхідно зазначити, що можливість їх варіацій у науці права є вільною, оскільки це поняття є доволі широким і охоплює різні елементи й ознаки. Тому вказаний підхід також є в теоретичному обґрунтуванні майнових відносин. З огляду на зазначене висловлювання науковців, «майнові відносини» є складною категорією для визначення чіткого формулювання вказаного поняття. Для ширшого розуміння необхідно проаналізувати окремі елементи та думки вчених стосовно майнових відносин в АТ.

Варто зазначити, що майнові відносини регулюються такими НПА: ГК України, ЦК України, ЗУ «Про АТ» тощо. Регулювання

майнових відносин в АТ ГК України та ЦК України зумовлює наявність значної кількості законодавчих норм, які ускладнюють формулювання поняття «майнові відносини в АТ», оскільки кожен НПА визначає це поняття по-іншому, що формує різні підходи до розуміння поняття «майнові відносини».

Відповідно до ч. 1 ст. 1 ЦК України, цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності їх учасників [3]. Із цього законодавчого положення можна виокремити загальні ознаки, які належать майновим відносинам в АТ, а саме: майнова самостійність, вільне волевиявлення й юридична рівність учасників.

Науковці ототожнюють майнові відносини та майнові права, зазначаючи, що майнові відносини стають правовими і виявляються у правах осіб на майно, водночас виокремлюючи відносини власності, які закріплюють розподіл матеріальних благ (засобів виробництва та предметів споживання), характерною ознакою яких є право володіти, користуватися й розпоряджатися належним майном. Також вирізняють відносини товарообігу, які виникають на основі товарного виробництва та відображають рух товарів від виробника до споживача. Характерними ознаками цих відносин є: еквівалентно-платний характер та майнова відокремленість учасників відносин [10, с. 6]. Деякі вчені розрізняють майнові відносини крізь призму об'єкта відносин, а саме через майно. Приміром, Є. В. Гузь зауважує, що майнові відносини – це відносини з приводу майна, тобто відносини з приводу володіння, користування і розпорядження речами, а також інші відносини, пов'язані з користуванням матеріальними благами [8, с. 114]. Необхідно зазначити, що вказаний автор надає визначення поняття «майнові відносини» у вузькому розумінні, оскільки у визначенні не зазначено відносин, які вказують інші науковці. Отже, виходячи з наведених видів і визначень поняття «майнові відносини», зазначимо, що вчені не дійшли спільної думки стосовно визначення розглянутого поняття.

На відміну від ЦК України, у ГК України чітко не визначено поняття «майнові відносини в АТ». Тому суть і зміст поняття «майнові відносини в АТ» встановлюють із різних НПА.

Аналізуючи значення поняття «майнові відносини в АТ» крізь призму майнових прав, можна з'ясувати підстави виникнення майнових відносин. Згідно зі ст. 144 ГК України, майнові права та майнові обов'язки СГ можуть виникати: з угод, передбачених законом, а також з угод, непередбачених законом, але таких, що йому не суперечать;

з актів органів державної влади й органів місцевого самоврядування; внаслідок створення та придбання майна; внаслідок заподіяння шкоди іншій особі, придбання або збереження майна за рахунок іншої особи без достатніх підстав; внаслідок порушення вимог закону при здійсненні ГД; з інших обставин, з якими закон пов'язує виникнення майнових прав та обов'язків СГ [1]. Вказуючи, що ці підстави є основними для виникнення майнових відносин необхідно зазначити, що вони не є вичерпними.

Розглядаючи майнові права АТ через конкретні права, які належать АТ чи акціонерам, необхідно зазначити, що сюди варто віднести і корпоративні відносини, оскільки вони є одними з основних в АТ. Відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 2 ЗУ «Про АТ», корпоративні права – це сукупність майнових і немайнових прав акціонера – власника акцій товариства, які випливають з права власності на акції, що включають право на участь в управлінні АТ, отримання дивідендів та активів АТ у разі його ліквідації відповідно до закону, а також інші права та правомочності, передбачені законом чи статутними документами [5]. Необхідно зазначити, що у вказаному визначенні є також немайнові права такі, як право участі в управлінні. Майновими правами акціонера є право власності на акції, отримання дивідендів та активів АТ у разі його ліквідації. Я. Г. Гриньова зазначає, що корпоративні відносини як відносини власності є насамперед майновими відносинами, в яких закріплюються специфічні форми присвоєння майнових благ, що характеризуються множинністю суб'єктного складу. Водночас майнові відносини як «сторона» корпоративних відносин не можуть бути реалізовані без організаційних відносин. Тому корпоративні відносини необхідно розуміти як комплексні – майнові та пов'язані з ними немайнові (організаційні) відносини [11, с. 23]. Отже, доцільно зазначити, що корпоративні права є частиною майнових відносин АТ, адже вони насамперед пов'язані з майновими правами. Варто зауважити, що це певний обмін майновими правами на майно. Акціонер передає свої майнові права на певний об'єкт, а натомість отримує акції, які надають йому певний комплекс майнових прав, який називають корпоративними правами.

Висновки. Аналізуючи зазначені підходи до визначення поняття «майнові відносини в АТ», насамперед доцільно зауважити, що конкретне визначення, яке всебічно розкриває значення та зміст майнових відносин, навести доволі складно. У законодавстві та науковій літературі немає визначення поняття «майнові відносини». Тому, з огляду на наведене та відповідно до всіх проаналізованих ознак, необхідно зазначити, що «майнові відносини в АТ» – це комплексне поняття, яке визначається як відносини з приводу належності, використання

чи переходу майна або інших майнових благ від АТ/акціонера до іншого суб'єкта. Це поняття не повністю розкриває зміст майнових відносин в АТ, оскільки воно розглядається з підходу визначення змісту майнових відносин. Одночасно необхідно визначити певні ознаки, які належать майновим відносинам в АТ, а саме: регулювання різними галузями права (господарського та цивільного), юридична рівність, вільне волевиявлення, майнова самостійність (відокремленість) учасників, еквівалентно-платний характер, виникнення між СГ під час здійснення ГД.

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

2. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 року № 1576-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1576-12>

3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/>

4. Смолин Г. В. Господарське право України. Загальна частина: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2008. 467 с.

5. Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 року № 514-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/514-17>

6. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3480-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>.

7. Яремова І. В. Момент виникнення права власності на цінні папери. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 223–227.

8. Гузь Є. В. Майнові відносини та їх характерні ознаки. *Бюлетень Міністерства юстиції України: Офіційне видання*. 2013. № 12. С. 112–118.

9. Майданик Р. А. Цивільне право: Загальна частина. Вступ у цивільне право. К.: Алерта, 2012. 472 с.

10. Бірюков І. А., Заїка Ю. О. Цивільне право України. Загальна частина: навч. посібник. К.: КНТ, 2006. 480 с.

11. Гриньова Я. Г. Корпоративні відносини в сучасний період: суспільні запити щодо удосконалення нормативно-правового регулювання. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2010. № 4. С. 20–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipuss_2010_4_5

Turkot O. A., Rurak V. S. On the issue of the concept and features of property relations in a joint-stock company

Property relations are the foundation of the activity of a joint-stock company based on which it carries out its economic activity. In the article attention is paid to the historical development of the legislation on the regulation of property relations in a joint-stock company. Normative and legal acts regulating property relationships in a joint-stock company are determined. The authors consider three approaches to the definition of the concept of «property relations» distinguished by scientists. On the basis of the analysis of scientific publications and legislation, the

concept of «property relations in the joint-stock company» is defined as a comprehensive concept concerning relationships of possession, use, or transfer of property or other property benefits from the joint-stock company/shareholder to another subject. The authors also define such features of property relations in a joint-stock company as: regulation by different branches of law (civil and commercial), legal equality, free exercise of will, property independence of participants, equivalent and paid nature, rise between economic entities in carrying out economic activities. Property relations in the joint-stock company are regulated by the following normative and legal acts: the Economic Code of Ukraine, the Civil Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On Joint Stock Companies» and others. Regulation of property relations in a joint-stock company by the Economic Code of Ukraine and the Civil Code of Ukraine predetermines the presence of a significant amount of legislative norms that constitute the complexity of the formulation of the concept of «property relations in a joint-stock company» because each normative act legal act defines the specified concept differently, forms different approaches to understanding the concept of «property relations». Corporate rights are the part of property relations of a joint-stock company, because they are primarily related to property rights. It is worth noting that this is a kind of exchange of property rights for property, a shareholder transfers his property rights to a certain object, and in return he gets shares that give him a package of property rights named as corporate rights.

Key words: property relations, features of property relations, joint-stock company, property rights, corporate rights.

Стаття надійшла 22 лютого 2018 р.

УДК 347.133(477)

С. В. Хімченко

ЗАГАЛЬНІ АСПЕКТИ ФІКТИВНОГО ПРАВОЧИНУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Наведено погляди науковців, які стосуються сутності фіктивного правочину, та зауважено, коли суд визнає фіктивний правочин нікчемним. Проведено розмежування фіктивного та вдаваного правочинів. Акцентовано на значенні правочину як найпоширенішого юридичного факту, завдяки якому реалізується абстрактна цивільна правоздатність шляхом набуття конкретних цивільних суб'єктивних прав та обов'язків. Наголошено, що не можна вважати правочин фіктивним, якщо під час його укладення кожна зі сторін має протиправну мету, але одна з них діє лише формально, а інша – намагається досягти правового результату.

Ключові слова: правочин, фіктивний правочин, вдаваний правочин, недійсність правочину, договір, підстава недійсності, наслідки фіктивного правочину.